

אמר לחכמה אחתי את
נפש לאסתר אומן זכרה לברכה

נשים בעולם היהודי

כתב עת למחקר והגות

חוברת יט
תשפ"ה • 2024

אוניברסיטת
בר-אילן

המרכז לחקר האשה ביהדות
ע"ש פניה גוטספלד הלר
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן

הנהלה: פרופ' ישראל אומן, פרופ' אלישע האס, פרופ' אביעד הכהן, פרופ' אמנון אלבק, גב' רחל פורסטנברג

עורך ראשי: פרופ' יהודה פרידלנדר
עורכת: ד"ר רבקה גולדברג (דביר)

מערכת: פרופ' יפה ברלוביץ, פרופ' זאב גריס, ד"ר רות למדן, פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן, פרופ' יעל שמש
מזכיר המערכת: ד"ר יצחק פס

מועצת מערכת: פרופ' שולמית אליצור, פרופ' ניצה בן-דב, פרופ' אביעד הכהן, פרופ' תמר וולף-מונזון, ד"ר רוני ויינשטיין, פרופ' חוה טורניאנסקי, פרופ' אוריאל סימון, פרופ' חביבה פדיה, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' דוד רוסקיס, פרופ' איטה שדלצקי ז"ל, פרופ' זיוה שמיר, פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית: חנה פורטגנג

רשימת המשתתפים:

פרופ' טל אילן, האוניברסיטה החופשית של ברלין
פרופ' שולמית אליצור, האוניברסיטה העברית, ירושלים
ד"ר שרון גבע, מכללת סמינר הקיבוצים, תל אביב
ד"ר ענת ישראלי טרן, המכללה האקדמית אורנים, קריית טבעון
ד"ר קארין נויבורגר טויטו, המרכז האקדמי שלם, ירושלים
ד"ר נטלי ניימרק-גולדברג, הרצליה
פרופ' מרים סקלרץ, מכללת אורות ישראל והמכללה האקדמית חמדת
פרופ' מרגלית שילה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
ד"ר רונית שירן, המכללה האקדמית גורדון, חיפה

ISSN 1565-3625

© כל הזכויות שמורות

המרכז לחקר האשה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר

הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 5290002

דוא"ל: massehet@gmail.com

כתב העת **מסכת** נוסד ב'מתן, מכון תורני לנשים' לזכרה של אסתר אומן, שהייתה בין תלמידותיו הראשונות. אסתר, שהקדישה את חייה לביתה ולגידול משפחתה, החלה לחבוש את ספסלי בית המדרש בהיותה בת שישים ושתיים, ולראשונה בחייה התעמקה בלימודי תנ"ך, תלמוד ומחשבת ישראל. לאחר שש שנים נפטרה ממחלת הסרטן. קורות חייה מגלמים אולי יותר מכל את מהפכת לימוד התורה לנשים שבדור האחרון.

 **המרכז לחקר
האישה ביהדות**
ע"ש פניה גוטספלד הלר

**הפקולטה
למדעי היהדות**
אוניברסיטת בר־אילן

תוכן העניינים:

עמ' 11	'מעשה אבות סימן לבנים' ונחמה (ליבוביץ) מרים סקלרץ
עמ' 35	חידת תומר דבורה רונית שירן
עמ' 53	בנות רב נחמן טל אילן וענת ישראל
עמ' 79	שירי כלולות לר' משה בן נחמן נין ר' אלעזר בירבי קליר שולמית אליצור
לזכר פרופ' איטה שדלצקי	
עמ' 85	קורות חיים ומחקר
עמ' 89	איטה שדלצקי בני ציפר
עמ' 95	פלאי הפלאים הממשיים: דיוקן אישי של שנות חייה המאוחרות של אנה מריה יוקל בירושלים איטה שדלצקי ז"ל
עמ' 107	'שטיח טיבטי': אלזה לסקר שילר וקפקא, נתן זך וגרשם שלום – קשרי קשרים בתרבות היהודית-גרמנית קארין נויבורגר טויטו
עמ' 121	'הסירו דאגה מלבכם': מכתביה של חנה קרמינסקי אל הוריה נטלי ניימרק-גולדברג
עמ' 155	זכרו אותן: חייהן, מותן והנצחתן של אם, בת ודודה בימי ראשית המדינה שרון גבע

עמ' 179

מבט נוסף למעמד האישה כאמצעי בהתבדלות
בין החרדים לחברת הרוב
מרגלית שילה

תקצירים באנגלית

דבר המערכת

[...]

אך תמיד, תמיד עדין ההד
בתוכי,
כאשר אל המזרח, בחיל ורעה
עצמות הצור היבשות—
עמי,
זועק אל אלהים.

אלזה לסקר-שילר, עמי, תרגום: איטה שדלצקי

את השיר 'עמי' כתבה בצעירותה, בשנת 1905, המשוררת אלזה לסקר-שילר, מן הבולטות והחשובות שביוצרים היהודים יוצאי גרמניה ואחת המשוררות החשובות בגרמניה בכלל, ששנותיה האחרונות היו שנים של נדודים וגלות ובריחה מן האנטישמיות הגואה בארצה. תרגום השיר לעברית הוא אחרון תרגומיה של פרופ' איטה שדלצקי ז"ל, שהייתה חברת מועצת המערכת של 'מסכת' ומהתומכות והאוהדות המסורות ביותר של כתב העת מימיו הראשונים, ונפטרה ב"ג בשבט תשפ"ג (3 בפברואר 2023).

קובץ שמוקדש לזכרה מובא במרכז החוברת, ובו דברים לזכרה ודברים משלה, וכן שני מאמרים העוסקים בקולות מן המרחב היהודי דובר הגרמנית, שהיה עיקר עיסוקה המחקרי של איטה. מובאים בקובץ גם שלושה תרגומים של איטה שדלצקי לשירים של אלזה לסקר-שילר ומסה שכתבה על אחת הדמויות הקרובות אליה ביותר: הסופרת והפסיכואנליטיקאית אנה מריה יוקל.

חוברת יט של מסכת פותחת במאמרה של מרים סקלרץ, העוסק בעיוניה של נחמה ליבוביץ בפרשנותו של הרמב"ן. באמצעות העיון בשיעוריה של נחמה ליבוביץ בשיטתו של הרמב"ן המכונה 'מעשה אבות סימן לבנים' מוליכה המחברת את הקוראים החל מתקופת האבות דרך סוף ימי בית שני וראשית הגלות הגדולה, דרך הרמב"ן בספרד של ימי הביניים, המהרש"א במאה ה-17 בפולין, שהיה הראשון שניסח את הביטוי 'מעשה אבות סימן לבנים' בפירושו לתלמוד הבבלי, ועד לרחוב הצבי בירושלים, לביתה הצנוע של 'מורת הדור' נחמה ליבוביץ, ששאיפתה המרכזית הייתה לראות במעשה האבות דוגמה ומופת לאדם הפרטי ולהנחיל תפיסה זו

לתלמידיה ותלמידותיה הרבים במאה העשרים וממשיכה להוליך את הקוראים בדרך זו גם בימינו אלה באמצעות ספריה.

במכתבה המרגש של נחמה לתלמידיה בשנת תשל"ב, במלאת שלושים שנה למפעל ה'עיונים', היא מודה לתלמידיה ולפותרי גיליונות השאלות שלה לאורך השנים:

הערצתי נתונה לכל אלה אשר כתבו לי בתנאים קשים לאחר עבודה מפרכת, לאנשי מלאכה בסדנאות, לאחיות בתי-חולים, לאנשי קיבוצים ומושבים ולאמהות צעירות ולא כל-כך צעירות המתפנות ללמוד – לאחר שהשכיבו את הילדים, ובמיוחד לחיילים שענו לי בנסיבות שלא אוכל לתאר, החל מן הכותבים ממשמר החופים, ממדבר לוב ומכל מיני אי-שמים ו'בבריגדה' ומן הבאים ברגל בין הפגזה להפגזה מחזית 'נוטרה-דם' – להביא לי תשובה (באשר דואר אינו פועל) במלחמת השחרור, ועד לכותבים לי מן התעלה אף בימי מלחמת ההתשה ומן המארבים ברמה, ומכל העומדים על המשמר בכל גבולות ארצנו.

אני משקיפה ברגשי כבוד ושמחה על פני כל החיל הזה, ותיקים ועולים חדשים, בני כל העדות והגילים עשרות, מאות, אלפים (כן!) הלומדים תורה לשמה, כי לא היו בלמודנו זה לא תעודות ולא בחינות, לא ציונים ולא פרסים, לא נקודות זכות ולא גמול השתלמות, ולא קצוצי מס הכנסה – אלא רק שמחת הלב למי שלומד תורה.

דבריה אלו של נחמה מעניקים לנו חרך הצצה מרחיב לב לעידן שונה כל כך בקיומנו הלאומי, עידן שבו על אף כל אויבינו ומלחמותינו הקשות היו בנו הרבה פחות ציניות ופלגנות והרבה יותר תום ואהבת תורה וידע.

מאמרה של רונית שירן נוגע בדבורה הנביאה מכיוון לא שגרת: מכיוון התומר שתחתיו ישבה. רבות נכתב על עיצוב דמותה של דבורה הנביאה, אך מקום מושבה המיוחד, 'תִּמְרֵי דְבוֹרָה', טרם נדון לעומקו. רוב החוקרים סוברים שתומר הוא עץ התמר, והוא נקרא על שמה של הנביאה. שירן מבקשת לראות את תומר דבורה על רקע היחס לעצים מקודשים במזרח הקדום ובודקת בעזרת תגליות ומחקרים ארכאולוגיים רלוונטיים מן המזרח הקדום אם גם התומר כאן הוא עץ מקודש, כמו לדוגמה עץ החיים האשורי, אשר נתפס אובייקט המחבר בין עולמות עליונים לתחתונים ושימש אחד הסמלים הנפוצים לייצוג האלוהות במזרח הקדום.

במאמר של טל אילן וענת ישראלי עולה נושא הנשים הנתונות בשביה המוזכרות בספרות חז"ל וגורלן הקשה. 'נשים הנתונות בשביה', מושג שאך לפני זמן קצר נראה

לנו זר ורחוק, היה לפתע למשהו קרוב ונוגע במידה בלתי נסבלת כמעט, אולי הקרוב והנוגע מכול. המאמר חושף את הזיקה שבין גורלן הקשה של הנשים בזמן היותן בשבי ובין היחס הכללי של הציבור אל נשים אלו כששחררו משביין, ואולי גם אל הנשים בחברה בכלל. המאמר מוקדש לנשים שלנו, לאחיותינו ולאחינו שעדיין נמצאים בשבי. 'שבי [קשה מכולם] דכולהו איתנהו ביה' (בבא בתרא ח ע"ב).

את חלקה הראשון של החוברת חותם מאמר קצרצר של שולמית אליצור, המביא לדפוס לראשונה שני שירי חתונה מגניזת קהיר בשמו של הפייטן משה בן נחמן, בן המאה העשירית לספירה, שמצהיר שהוא נינו של גדול פייטני ארץ ישראל הקדומים, אלעזר בירבי קליר, בן המאה השביעית. עיון באחד משני הפיוטים מגלה שכמו במסורות רבות אחרות, קדומות ואף מאוחרות מאוד, השיר אינו עוסק רק בכלה בשר ודם אלא בכלה אלגורית, שהיא כנסת ישראל. זֶה שְׁאָמַר הַכְּתוּב: הַנֶּזֶק יָפָה רְעִיתִי הַנֶּזֶק יָפָה (שה"ש א, טו; ד, א) [...] רְאָה מָה הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מְקַלֵּס לְיִשְׂרָאֵל בְּתוֹכוֹ. הַנֶּזֶק יָפָה רְעִיתִי, הַנֶּזֶק יָפָה' (תנחומא תצוה ה).

בקובץ לזכרה של פרופ' איטה שדלצקי מובאים שני מאמרים העוסקים בעולמה של היהדות דוברת הגרמנית, העולם שבו פעלה איטה ואת תרבותו חקרה לעומק. מאמרה של קארין נויבורגר טויטו, המתייחס לפעילותה של איטה שדלצקי לאורך השנים, מתמקד בקשר שבין התרבות היהודית לתרבות הגרמנית, או הסימביוזה היהודית-גרמנית, כפי שיש שמכנים אותה, משרטט את דרכה של איטה שדלצקי בחקר התרבות היהודית-גרמנית ומציג את תרומתה החלוצית ורבת הפנים לחקר תרבות זו. נויבורגר טויטו מצביעה על השיר 'שטיח טיבטי עתיק' מאת אלזה לסקר-שילר, המשוררת האהובה על איטה, ומדגים לטענתה לא רק את האופן שבו היהדות הייתה ועודנה ארוגה בתרבות הגרמנית המודרנית אלא גם את תפיסתה של איטה שדלצקי בנוגע למורכבות יחסי הגומלין בין שתי התרבויות.

לעומת השילוב התרבותי היהודי-גרמני שבו עוסק מאמרה של נויבורגר טויטו, נטלי ניימרק-גולדברג עוסקת במאמרה ביהדות גרמניה בשעתה הקשה, שעה של שבר גדול בקשר הסימביוטי הזה, בתקופת השלטון הנאצי.

במוקד מאמרה של ניימרק-גולדברג עומדת אישה צעירה, חנה קרמינסקי, מחנכת ועובדת סוציאלית שהייתה ממנהיגות איגוד הנשים היהודיות בגרמניה ועורכת עיתון האיגוד. קרמינסקי נשארה בגרמניה לאחר עליית הנאצים אף שיכלה לצאת ולמצוא מקלט בשווייץ או באנגליה כדי להמשיך בעבודתה הקהילתית ולסייע ביציאתם מתחומי גרמניה ובהצלתם של אלפי יהודים, בעיקר ילדים. היא שולחה

לאושוויץ ונרצחה ביוני 1943. ניימרק-גולדברג בוחנת במאמר את ההתכתבות בין קרמינסקי להוריה ולאחותה שבשווייץ ובודקת מה בחרה קרמינסקי לספר להם ומה העדיפה להסתיר מהם בנוגע להתמודדותה עם האתגרים שעמדו בפני יהודים בגרמניה בתקופת השואה. המידע שעולה ממכתביה של קרמינסקי מעשיר את הידע שלנו על היבטים מוכרים פחות בחיי היהודים בברלין בשנות המלחמה בכלל ובפועלה של חנה קרמינסקי בפרט.

שני המאמרים האחרונים בחוברת עוסקים בנשים במדינת ישראל בשני תחומים שונים זה מזה לחלוטין. מאמרה של שרון גבע עוסק בחייהן ובמותן של שלוש נשים בנות משפחה אחת ובהנצחתן על ידי שתי משוררות, מרים ילן-שטקליס ואנדה עמיר-פינקרפלד: רחל זלצר רייס, חברת לח"י שנפלה בקרב על ירושלים במלחמת העצמאות; אָמה, עדה זלצר רייס, ניצולת השואה שהייתה חברה בהגנה והתאבדה שלושה חודשים אחרי נפילת הבת, וכן אחותה של האם, הדודה, פרופ' טשרנה רייס, שאיבדה את שתי בנות משפחתה היחידות שנתרו אחרי השואה והייתה אחת הנשים הראשונות באוניברסיטה העברית בירושלים שקיבלו דרגת פרופסור. בין השורות עולה מאבק נוסף, שהחל עוד לפני שנותיה הראשונות של המדינה, על מקומן ומעמדם של נשים בעולם האקדמי, מאבק שלא ברור אם הסתיים עד היום.

המאמר החותם כרך זה של מסכת מציג את נושא מעמד האישה מזווית ייחודית מאוד: הנושא מוצג במאמרה של מרגלית שילה כאמצעי נוסף בהתבדלות בין החרדים לחברה הישראלית הכללית. המאמר בוחן את ביטוייה של תפיסת האישה בחברה החרדית ומציג אותה כנדבך בבניין החומה שהחברה החרדית מציבה בינה ובין החברה הישראלית הכללית. הנושא נבחן באמצעות יחסו של העולם החרדי לזכות הבחירה לנשים ולהשתתפות נשים באספת הנבחרים הלאומית ובכנסת ישראל.

למרבה הצער גם חוברת זו של מסכת מסתיימת כשהמלחמה עדיין ניטשת ושבווינו עדיין בידי צר ואויב, ועדיין, כמילותיה של אלזה לסקר-שילר בשירה 'עמי', שבו פתחנו:

עמי,

זועק אל אֱלֹהִים.

* תודה מיוחדת למתרגמת אנה בירקנהאור-מולד על השותפות והעזרה בהכנת הקובץ לזכרה של פרופ' איטה שדלצקי ז"ל, על הליווי המסור ועל רוחב הלב.